

Predgovor k slovenski izdaji

Substanca in subjekt

V *Brez predmeta* sem poskušal rekonstruirati smisel, ki ga je Marx podelil svojemu pojmu odtujitve, in pokazati, da je ta pojem neposredno povezan z nekim drugim konceptom, za katerega bi lahko dejali, da predstavlja Marxovo temeljno teoretsko in filozofsko odkritje, namreč pojem »delovne sile«. Ta pojem se nanaša na subjektivnost v smislu *potentia*, se pravi na subjektivnost kot možnost in zmožnost. Gre za idejo, da je kapital ime nekega družbenega razmerja, ki individuume množično spreminja v subjekte, gole lastnike delovne moči ali imetnike sposobnosti dela, ki je sama sestavljena iz skupka tako fizičnih kot psihičnih moči. Individuumi lahko postanejo takšni subjekti – goli imetniki delovne moči – le zato, ker so oropani in razlaščeni pogojev, s katerimi so lahko sami udejanjali in izražali to delovno moč. Še več, če bi s temi pogoji lahko svobodno razpolagali, bi odpadla sama distinkcija med delovno močjo in dejanjem dela. Ali bolje, v tem primeru bi veljala zgolj kot teoretsko razlikovanje, in sicer v tem smislu, da bi v teoriji prav lahko bili aristoteliki in trdili, da nas dejanje dela nagovarja k predpostavki, da pri izvajalcu dejanja obstaja delovna moč ali delo v potencialnosti. A medtem ko bi bila distinkcija v tem primeru povsem

teoretska, je za kapitalizem značilno – kot je jasno pokazal Paolo Virno – da jo naredi za realno in očitno.¹ Distinkcija med delovno močjo in dejanjem dela postane realna znotraj meznega razmerja, tj. v okviru menjave med lastnikom delovne moči in lastnikom kapitala: ta menjava spremeni čisto možnost dela v družbeno in ekonomsko realnost, saj pripravi individuume k pogodbi, po kateri v živi realnosti svojih fizičnih in duševnih sil obstajajo le kot nosilci gole moči, kot subjekti, ki nosijo delo kot moč, »delo, [ki] ni opredmeteno, ampak ga je šele treba opredmetiti, delo kot subjektivnost.«² Marxov veliki dosežek je v tem, da tej podlagi priključi povsem filozofski pojem moderne subjektivnosti in pokaže, da je pojem desubstancializiranega in razpredmetenega subjekta – pojem subjektivnost brez substance – neposredno povezan z dispozitivom, ki je individuume množično spremenil v gole nosilce čisto notranje in subjektivne delovne moči, se pravi v subjekte, ki so ločeni in oropani predmetnih pogojev udejanjenja in uresničenja svoje lastne moči. Da bi se delo – kot udejanjeno delo, tj. kot »živo delo« – lahko prikazalo kot »moč živega dela«, se pravi kot serija živih delovnih dejanj, ki znotraj delavčevega telesa obstajajo le v stanju možnosti, je morala biti tudi ta zmožnost sama »izolirana in subjektivirana«. To pa predpostavlja, da so »realni pogoji živega dela« (pogoji, sestavljeni iz delovnega »materiala«, delovnih »orodij« in »sredstev preživljanja«, ki zagotavljajo ohranjanje in reprodukcijo delovne sile) postavljeni kot živemu delu »tuja in samostojna eksistenca« ali kot »eksistenčni način tuje osebe« ter kot »delovni zmožnosti tuje bogastvo«, torej kot »bogastvo kapitalista«, lastnika pogojev živega dela.³

Ugotovimo pa lahko, da sem to Marxovo idejo neke tipično kapitalistične proizvodnje subjekta poskušal osvetliti skupaj s Slavojem Žižkom in hkrati v določeni meri tudi proti njemu. Odločilna hipoteza se glasi, da je ta proizvodnja uvedla subjekt ne le kot filozofski pojem, temveč

1 Glej Paolo Virno, *Il ricordo del presente. Saggio sul tempo storico*, Bollati Boringheri, Torino 1999, str. 119 in dalje (prim. tudi *Le souvenir du present. Essai sur le temps historique*, prev. M. Valensi, Éditions de l'Éclat, Pariz 1999, str. 159 in dalje).

2 Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf)*, 1857–1858, Dietz, Berlin 1953, str. 197.

3 Prav tam, str. 347.

tudi kot družbeno realnost, v kateri se individuumi vzpostavljajo kot lastniki povsem notranje in subjektivne delovne sile znotraj tipično kapitalističnega družbenega razmerja. To razmerje je družbeno in zgodovinsko realiziralo filozofski pojem »subjekta«, ko je individuumom množično odvzelo neposreden dostop do predmetnih pogojev njihove dejavnosti in njihove realizacije, ko je iz njih naredilo lastnike nekega izjemnega blaga (delovne sile), ki ne obstaja v ničemer drugem kot v neki goli, povsem subjektivni sposobnosti, ločeni od vseh predmetnih pogojev lastne realizacije ali udejanjenja. Tako lahko z veseljem zatrdim, da sem se strinjal z Žižkovim nedavnim sestavkom, kjer se približa razumevanju odtujitve kot produkcije razpredmetenega subjekta, ki je oropan vsakršne moči (*potestas*) prav zato, ker je reduciran na stanje gole moči (*potentia*), razumevanju odtujitve kot ustvarjanja »množic, ki so zdaj ostale brez objektov«⁴ – razumevanju, ki bi ga na podlagi svojih predhodnih besedil Žižek verjetno težko delil z nami.

Žižek v omenjenem tekstu tako napiše, da smo »v nevarnosti, da izgubimo vse: grozi nam, da postanemo reducirani na abstraktne subjekte, oropani vse substancialne vsebine, razlaščeni naše simbolne substance, brezpogojno manipulirani celo v naši genski zasnovi, obsojeni na životarjenje v nevzdržnem okolju.«⁵ Vsaj na prvi pogled opazimo neko novost: v izgubi substancialne vsebine vidi Žižek neko nevarnost. To je nenavadno, kajti če se spomnimo, kaj je Žižek nekoč – še zlasti v *The Ticklish Subject* – nenehno poudarjal, bi v tej izgubi ne smeli prepoznati »nevarnosti« ali tveganja, temveč prej priložnost ali ponudbo, ki jo je treba izkoristiti: *The Ticklish Subject* nam dejansko pojasni, da se moramo brezpogojno ubraniti skušnjavi in težnji, da bi subjekt ponovno substancializirali, ter da subjekt, ki ima še vedno kaj izgubiti, priča zgolj o tem, da še ni zares postal subjekt.⁶ A vendarle,

4 Prav tam, str. 412.

5 Slavoj Žižek, *Najprej kot tragedija, nato kot farsa*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2010, str. 89.

6 Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject. The Absent Centre of Political Ontology*, Verso, London 2000, str. 289. Glej tudi Slavoj Žižek, *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out*, Routledge, New York, 1992: »'Subjekt' je natanko praznina, ki ostane, potem ko je odvzeta vsa substancialna vsebina« (str. 134), ter: »Subjekt je tisto nesubstancialno« (str. 137).

tveganje »izgube vsega« se zdaj odpira natanko s »priložnostjo«, da končno postanemo resnični subjekti, se pravi subjekti, ki so ločeni od vsega in zato tudi sposobni »dejanja«, s katerim bodo vse začeli znova ter iz nič, tj. iz nič, ki je natanko subjekt.

Ko Žižek govori o »nevarnosti izgube vsega«, lahko opazimo, da izguba in privacija (in z njima vselej tudi neka privatizacija) substancialne vsebine, s katerima se proizvedejo abstraktni subjekti, potekata na različnih ravneh: po Žižku se namreč nanašata na tri poglobitve substancialne vsebine. Najprej na »simbolno« ali »kulturno« raven: gre za privacijo »neposrednih podružbljenih oblik 'kognitivnega' kapitala, v prvi vrsti jezika«, ⁷ hkrati pa za privacijo nematerialnih produktov, ki nastanejo iz interakcije, posredovane z jezikom, torej iz družbene interakcije (znanosti, znanja, izobraževanja, informatike, kulturnih proizvodov). ⁸ Drugič, gre za privacijo/privatizacijo substancialne vsebine, ki spada v »zunanjo naravo«: s tem Žižek označuje naravne pogoje (gorivo, vodo, ⁹ tropske gozdove, različne oblike naravnih habitatov), ki so bili človeštvu odvzeti ne le zato, ker so si jih nekateri prilastili kot svojo privatno lastnino, ampak ker so naravni pogoji postali tudi degradirani in onesnaženi. Končno pa imamo opravka tudi s privacijo/privatizacijo, ki se dotika substancialne vsebine *notranje* narave: gre za gensko zasnovano naše eksistence, za katero ne moremo izključiti, da nam ne bo nekoč

7 S. Žižek, *Najprej kot tragedija, nato kot farsa*, str. 88.

8 Žižek v to kategorijo uvrsti tudi »komunikacijska sredstva« (internetno, telefonsko in kabelsko omrežje) in »skupno infrastrukturo javnega prevoza, električne napeljave, pošte itn.«. Te elemente je nedvomno mogoče obravnavati kot segmente kulture (predvsem v Franciji, kjer imajo »javne storitve« v resnici neko povsem kulturno dimenzijo), a treba jim je dodati tudi javne storitve zdravstva in izobraževanja. Kljub temu pa ne smemo pozabiti, da te javne storitve (električna napeljava, pošta) nimajo na sebi nič nematerialnega, zato bi jih težko obravnavali kot oblike »kognitivnega kapitala«. Z drugimi besedami, prva kategorija (ki jo Žižek opiše kot kategorijo »kulturnega skupnega«) se mi zdi preširoka, saj bi morali razlikovati med na eni strani privacijo nematerialnih proizvodov kognitivne in družbene produkcije ter na drugi strani privacijo dobrin in storitev, ki so tvorile predmet različnih oblik družbenega privsvajanja (javni prevoz, bolnišnice in šole).

9 Problem vode dodajamo mi.

povsem odvzeta, saj lahko postane zaščitna znamka v rokah kakšnega privatnega farmacevtskega laboratorija ter predmet *copyright*. Po Žižku lahko torej govorimo kar o trojni privaciji substance, ki poteka na treh različnih ravneh (simbolni, ekološki in biološki) in ki se zaključí s tem, da nas »vse spremeni v proletarce, reducirane na 'subjektivnost brez substance', kot se izrazi Marx v *Grundrisse*«. ¹⁰

Naj mimogrede opozorimo, da substanca ali različne oblike substance, ki so nam odvzete v procesu privacije, predstavljajo v vseh primerih neko vrsto *communes* ali neko obliko bistveno skupne substance: kulturna substanca je sestavljena iz proizvodov, ki nastanejo iz neke bistveno družbene kognitivne dejavnosti; substanca zunanje narave je sestavljena iz virov in pogojev, ki so bistveno skupni človeštvu, saj gre za pogoje, od katerih je odvisna sama eksistenca in preživetje človeštva; substanca notranje narave pa označuje to, kar bi lahko obravnavali kot najintimnejše in hkrati najbolj brezpogojno skupno vseh ljudi, saj gre prav za njihovo rodovno identiteto. Substanca, ki nam je odvzeta, je torej v zadnji instanci naša lastna skupna substanca (kar nam je vsem skupno ali kar si vsi delimo) v svoji trojni biološki, ekološki in kulturni (ali simbolni) dimenziji: na teh treh ravneh se v sodobnem kapitalizmu odvija to, kar Žižek imenuje »ograjevanje skupnega«, ki ima svoj zgled v seriji »ograjevalnih odredb« iz Anglije 16. in 17. stoletja, kot jih je Marx analiziral v prvi knjigi *Kapitala*. ¹¹ »Današnje ograjevanje skupnega se nanaša tako na razmerja ljudi do objektivnih pogojev njihovega življenjskega procesa« (kar vključuje pogoje »notranje« in »zunanje« narave), »kot tudi na razmerje med samimi ljudmi« (se pravi razmerja, posredovana z jezikom, s katerimi se proizvajajo reprezentacije, vednosti, toda tudi afekti in torej družbena vez). »Skupno je privatizirano na škodo proletarizirane večine,« sklene Žižek. ¹² To »naraščajoče ograjevanje skupnega« Žižek razume kot »proces proletarizacije ljudi, ki

¹⁰ Prav tam, str. 89.

¹¹ Karl Marx, *Kapital. Kritika politične ekonomije*, I, slov. prev. I. Lavrač idr., Cankarjeva založba, Ljubljana 1986, str. 653–677.

¹² Prav tam, str. 91.

tako postanejo izključeni iz svoje lastne substance¹³ – proletarizacijo pa Žižek jasno predstavi kot neko »nevarnost«, ali natančneje, celo kot »nevarnost izgube vsega«.

Sicer pa lahko spet prav pri Marxu najdemo idejo, da je konstitucija subjekta, ki se zgodi z njegovo ločitvijo od predmetnih pogojev udejanjenja lastnih sposobnosti, hkrati tudi njegova ločitev od »skupnosti«: Marx tako zapiše, da »v meščanski družbi delavec nastopa povsem brez objekta, subjektivno«, vendar pa hitro doda, da je »stvar, ki mu stoji nasproti, sedaj postala resnična skupnost, ki jo poskuša delavec pogoltniti in ki sama pogoltne delavca.«¹⁴ Jasno je, da Marx z »resnično skupnostjo« tukaj misli edino zares univerzalno »skupnost«, namreč človeštvo samo, in sicer v nasprotju z vsemi oblikami posebnih skupnosti, najsi gre za občestva in korporacije starega režima ali pa za nacije moderne dobe. Marx torej pravi, da moderna »meščanska družba«, v kateri je delavec reduciran na golo človečnost, tj. na univerzalno, vendar prazno in izpraznjeno (»entlehrt«, pravi Marx) subjektivnost, hkrati pomeni tudi družbo, v kateri se bogastvo, ki ga je proizvedel človek, prvič prikaže kot družbeno in človeško bogastvo, torej kot skupno bogastvo, ki pa vendarle še vedno nastopa v tuji obliki, in sicer kot menjalna vrednost, tj. kot akumulirano in mrtvo delo in zato kot kapital; na kratko povedano, delavci se kažejo kot subjekti v toliko čistejši obliki, kolikor jim je odvzetega skupnega bogastva, tj. proizvodov in pogojev njihovega dela, ki si jih postopoma prilašča in privatizira kapital. To idejo, da je privacija objektivne substance hkrati tudi privacija in privatizacija skupnega, pa Žižek pri Marxu na samo najde, temveč jo očitno tudi v celoti vzame za svojo.

A oglejmo si podrobneje, kako Žižek izpeljuje argumentacijo na podlagi razumevanja proletarizacije kot procesa, ki nam grozi s totalno desubstancializacijo, privatizacijo skupnega in posledično popolno izgubo naše naravne, človeške in simbolne substance. Žižek nadaljuje

13 Prav tam, str. 88.

14 K. Marx, *Grundrisse*, str. 404.

z odločilnim vprašanjem: »Osrednji problem, s katerim se soočamo danes, je vprašanje, kako prevladujoča (ali celo hegemonška) vloga 'intelektualnega dela' v poznem kapitalizmu vpliva na Marxovo temeljno shemo ločitve dela od njegovih predmetnih pogojev ter na revolucijo kot subjektivno ponovno prilastitev teh pogojev.«¹⁵ Presenečenja, o katerem govorim, ne vzbudi vprašanje samo – ki ga Žižek upravičeno zastavlja – ampak prej odgovor nanj. Žižek namreč odgovarja, da nedavna hegemonija »intelektualnega dela«, se pravi vladavina tega, kar je Antonio Negri imenoval »nematerialno delo«, ne predstavlja korenite spremembe danosti: ločitev med subjektivno delovno silo ter njenimi predmetnimi pogoji in proizvodi ni presežena, še vedno ostaja. Ta odgovor nikakor ni samoumeven, a še bolj presenetljiv je sklep, ki ga Žižek iz njega povleče in ki nam v grobem pove, da ne smemo preseči nasprotja med subjektivno delovno silo in njenimi predmetnimi ali substancialnimi pogoji, temveč moramo to ločitev še dodatno poglobiti – da moramo torej poglobiti proces tega, kar Žižek imenuje »proletarizacija«.

Presenetljiv projekt, ta proletarizacija, nenavadna perspektiva, ta želja po pospešitvi, okrepitvi in radikalizaciji proletarizacije ... Za to se že približno tri stoletja uspešno zavzema tudi sam kapital. Da niti ne omenjamo dejstva, da predlog popolne proletarizacije v smislu projekta povsem zanemari družbena trpljenja, okoljske probleme in vsa druga opustošenja, ki jih ta proces ustvarja že od svojega začetka. Žižkova zamisel je dejansko v tem, da današnje »gibanje ograjevanja« v veliko širšem obsegu ponavlja prvo ograjevanje iz Anglije 17. stoletja. Odveč je opozoriti, da za tiste, ki jo prestajajo, ponovitev ograjevanja nikakor ne spominja na »tragedijo«, ki bi se ponavljala v obliki »farse«. »Tako se znajdemo sredi novega procesa privatizacije, vzpostavljanja novih ograd,«¹⁶ piše Žižek; dodati pa moramo, da za sodobno človeštvo ta proces ne pomeni farse, temveč kar tragedijo. Privatizacija družbenega

15 Slavoj Žižek, *First as Tragedy, Then as Farce*, Verso, London in New York 2009, str. 138 [navedeno mesto je v slovenski različici besedila izpuščeno].

16 Prav tam, str. 144 [glej opombo 14].